

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДИАГНОСТИКАСИ ПСИХОЛОГИК- ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Ёқубова Дилафруз Миржабборовна

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети Спорт психологияси ва педагогика кафедраси катта ўқитувчиси

Турғунова Муниса Хабибулло қизи

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети Спорт психологияси ва педагогика SP 51-21 guruh talabasi

dilafruzekubova4@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги болалар когнитив жараёнларини ривожлантиришнинг диагностикаси психологик-педагогик муаммо сифатида ёритиб ўтилган.

ABSTRACT

In this article, the diagnosis of the development of cognitive processes of preschool children is highlighted as a psychological and pedagogical problem.

Калит сўзлар: когнитив жараёнлар, сезги, идрок, ижодий фаолият, креатив тафаккур, тасаввур, фикрлаш тезлиги, илк болалик.

Key words: cognitive processes, intuition, perception, creative activity, creative thinking, imagination, thinking speed, early childhood.

КИРИШ. Сўнгги йилларда мактабгача таълим тизимида жиддий қарама-қаршилиқлар пайдо бўлди. Таълим жараёнининг сезиларли даражада интенсивлашиши, ўқитишнинг турли хил инноватцион усулларида фойдаланиш баробарида, мактабгача таълим ташкилотлари ва бошланғич мактабларнинг аънанавий дастури ва тарбияланувчилари ўртасида номутаносибликлар пайдо бўла бошлади.

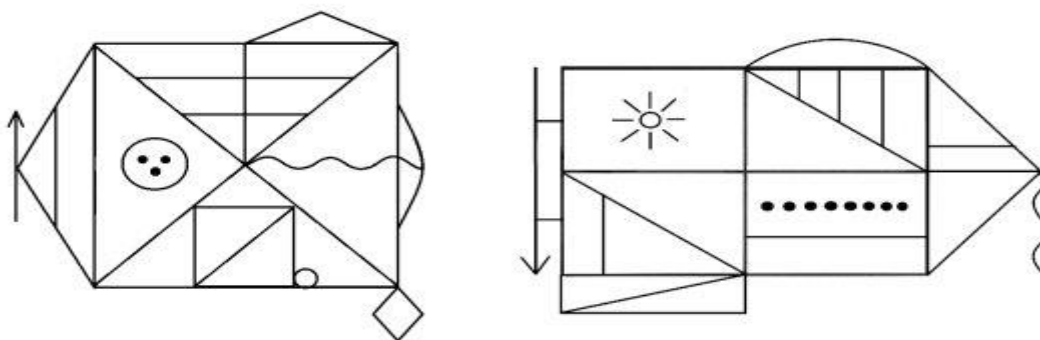
АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Ушбу ходисанинг сабаби кўпинча мия тузилмалари шаклланишининг ёшига ва индивидуал хусусиятларига боғлиқ бўлган болаларда когнитив функсияларни ривожланишининг ҳетерокронизми сабаб бўлади (Симернитская э.Г., Тсветкова Л.С., Семенович А.В., Ахутина Т.В., Лебединский В.В.) , Манелис Н.Г.). Россия таълим Академиясининг Ривожланиш физиологияси институтининг кўплаб тадқиқотларига кўра, бошланғич мактаб ўқувчиларининг 15–40 фоизда ўқишдаги қийинчиликлар кайд этилган [1]. Бундан ташқари, қийинчиликлар сабабларини этарли даражада аниқ баҳоламаслик, шунингдек, мактабгача таълим даражасида ташҳис қўйиш ишлари янада кўпроқ муаммоларни келтириб чиқармоқда. И. Ю.Левченкога кўра [2], мактабгача ёшдаги болаларнинг 25 фоизи индивидуал ёндошишни, ўқитиш ва таълим олиш учун алоҳида шароитларни талаб қилади. Шу муносабат билан ДОО мутахассислари болалар психикасининг шаклланиш қонуниятларини ўрганишлари, боланинг ақлий ривожланишидаги оғиш сабабларини аниқлашлари, ҳар бир боланинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда индивидуал қўллаб-қувватлаш йўналишларини ишлаб чиқишлари керак бўлди. Бунда эса ўз вақтида ташҳис қўйиш - ноодатий когнитив жараёнларнинг ривожланиши ва болаларнинг ўқув материалларини қабул қилишдаги қийинчиликларни енгиллаштиради. Мактабгача ёшдаги болаларни психологик ташхислашнинг муҳим жиҳатларидан бири бу боланинг фазовий тафаккурини ташхислашдир. Болаларнинг фазовий ифодалари ақлий ривожланишнинг асосини ташкил этади, бунинг устига эса қолган юқори когнитив функсиялар қурилади. Тшқи муҳит тасвирларнинг ривожланиши ҳаётнинг биринчи ойларида бошланади ва боланинг ақлий ривожланишининг энг муҳим кўрсаткичи саналади. Болалар ўзлари ва таналари (соматогноз) ҳақида турли хил сезилари орқали билишади: оғриқ ёки ноқулайлик, зўриқиш ёки енгиллик, очлик ёки тўйиш, иссиқ ёки совуқлик ҳисси, шунингдек бошқа одамлар билан танавий алоқа орқали сезиш ва ҳк. Болалар эгаллаган фазовий тасаввурларнинг ривожланишининг навбатдаги даражаси бу ташқи макон билан ўзаро боғлиқликдир. Ривожланишнинг ушбу босқичи визуал, эшитиш, сезги, таъм, ҳид билиш анализаторлари туфайли амалга оширилади. Бу ерда фазовий вакиллик атрофдаги жойлашган икки ёки ундан

ортиқ объектлар ўртасидаги муносабатларга, шунингдек ташқи жисмларнинг ўз таналарига нисбатан жойлашишига боғлиқдир. Болалар "узок", "яқин", "юқорига", "пастки", "олд", "орқага", "ўнг", "чап" ва ҳоказо тушунчалар билан ишлайди ва ниҳоят, учинчи даражали вербализатсия, яъни нутқида акс эттира бошлайди. Унда тилимизнинг барча предпозитцион тузилмалари, инструментал (ким томонидан? Нима?) ва генитив (кимга? имага?) ҳолатлар, қиёсий категориялар ва бошқалар ишлатилиши натижасида юзага келадиган ўзгаришлар пайдо бўлади.

Жисмларнинг танага нисбатан ҳам, бир-бирига нисбатан ҳам (нисбатан, юқорида, остида, орқасида, олдида ва ҳоказо) нарсаларнинг нисбий ҳолати ҳақидаги фикрларни билдирувчи олд қўшимчалар болалар нутқида "юқорига" каби сўзлардан кейинроқ пайдо бўлади. ", " Пастки ", " яқин ", " узок " ва бошқалар. Когнитив жараёнлар ривожланишининг ҳар бир даражаси аввалги шаклланган даражанинг мантикий давоми бўлиши керак. Шу муносабат билан, ривожланишнинг ҳар бир ёш босқичида боланинг бўшлиқ функцияларини ўз вақтида психологик диагностика қилишнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Ҳозирги вақтда психологлар қўллайдиган турли хил диагностика материаллари мавжуд.

НАТИЖАЛАР. Мактабгача ёшдаги болаларда когнитив жараёнларни психологик ташхис қилишда нейропсихологик методлар асосий ўринлардан бирини эгаллайди. Бу болалар ақлий ривожланишининг индивидуал хусусиятларини, улар онгини ўзига хос хусусиятларини очиқ берадиган нейропсихологик ёндашувдир. Нейропсихологик тадқиқот усули нафақат унинг ривожланишида, балки боланинг ортда қолаётган ақлий функцияларини аниқлашга, ушбу ривожланишни тўхтатувчи сабабларни аниқлашга имкон беради. Бизнинг тадқиқотимизда 5-6 ёшдаги боғчаларга тайёргарлик гуруҳларида қатнашган ва мактабгача таълим муассасасининг ўқув дастурини ўзлаштиришда қийналган 23 та бола қатнашди. Биз ушбу тоифадаги болаларнинг фазовий тасаввур ва тафаккурларини Тейлор методикаси, Рей-Остериц методикаси ва Коос кубларидан фойдаланган ҳолда ташхис қилдик. Болаларга Тейлор расмини ўнг қўли билан, чап томони билан Рей-Остериц расмини қўчиришни сўрадик.

Шакл 1. Рақамларнинг намуналари. Тейлорнинг фигураси, Рейнинг фигураси - маълумотлар таҳлили шуни кўрсатдики, намуналарнинг нусхасини олишда болаларнинг 65 фоизи ушбу расмнинг гештальт йўналишга эга, бу эса ўнг ярим шарнинг функциялари етишмаслигидан далолат беради.

МУҲОКАМА. Бундай вазифанинг намунаси 2-расмда келтирилган.

Копирование фигуры Тейлора (ПР) т. Зини Дс.

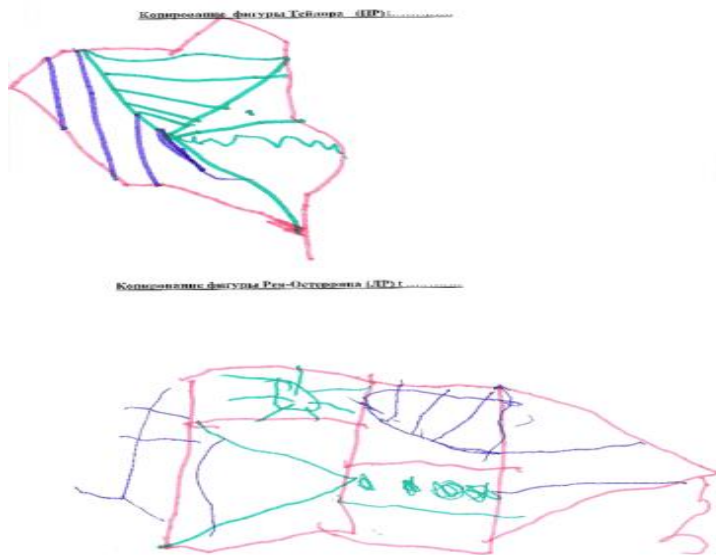
2-Шакл Соня. бл.4 м Бундан ташқари, ушбу тоифадаги болаларга хос бўлган хатолар координата хатоларига (расмнинг 90 даража бурилиши), кўпинча бу хатолар доминант қўл билан нусха олишда қайд этилади (3-расм).

Копирование фигуры Тейлора (ПР) т. Зини Дс.

3-Шакл. Ариана, бл. 2м Нусхалаш натижасида олинган рақамларни таҳлил қилишда асосий мезонлардан бири ҳам вазифаларни ўнг ва чап қўл билан бажариш стратегиясини таққослашдир. Агар ўнг ва чап қўл томонидан чизилган расмларда сезиларли фарқлар мавжуд бўлса, шаклнинг етишмаслиги ҳақида гапириш мумкин (4-расм).

4-Шакл. Владимир, бл.5м. Диагностика ишларида Коос кубларидан фойдаланиш боланинг конструктив праксисини ўрганишга имкон беради. Ушбу услуб нафақат болаларни тасаввурлари ва тафаккурларини шакллантириш, балки болага чизилган "панжара" вазифани таклиф қилиш орқали мактабгача ёшдаги болаларнинг билим даражасини аниқлашга ёрдам беради.

5-Шакл. Вазифаларга мисоллар.

Коос кубларидан куришда болалар учун энг кўп учрайдиган хатолар бу гештальт шакллариға риоя қилмаслик, намуни тўрт қисмға визуал равишда ажратиш имконияти (куб сонига кўра). Натижаларни икки усул бўйича таҳлил қилиш нафақат мактабгача ёшдаги болаларнинг тасаввур ва тафаккуларини шакллантиришдаги хусусиятлар ва камчиликларни аниқлашга, балки ушбу функцияни ривожланишига хисса қўшадиган машқларни танлашга имкон беради. Қуйидаги вазифалар энг

самарали ҳисоблан: график диктантлар, лабиринтларнинг ўтиши, "Нақшни букланг" материаллар билан ишлаш, диаграмма ва хариталар билан машқлар ва ҳоказо.

ХУЛОСА. Шундай қилиб, фазовий функциялар болалар томонидан ёзишни, ўқишни ва санашни муваффақиятли ўрганишда асосий омиллардан биридир.

Мактабгача ёшдаги болаларга ўз вақтида ташхис қўйиш ва мекансал тасвирларнинг ривожланиши боланинг мактабдаги мумкин бўлган қийинчиликларининг олдини олишга ёрдам беради. Ушбу соҳада энг самарали бўлган йўллар: нейропсихология, нейробиология, нейрофизиологиядан фойдаланишда кўринади. Бизнинг фикримизча, бу нафақат болалар билан профилактика ишларини олиб бориш, балки мактабгача ёшдаги ва бошланғич мактаб ёшидаги болаларни тарбиялаш ва ўқитиш усулларини янада самарали қилиш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

1. Безруких М. М. Психофизиология ребенка: Учеб. пособие/М. М. Безруких, Н. В. Дубровинская, Д. А. Фарбер.- М.: Издательство Московского психолого- социального института, 2005.-496с.
2. Левченко И. Ю., Киселева Н. А. Психологическое изучение детей с нарушениями развития.- М.: Изд-во «Книголюб», 2008.-160с.
3. Семенович А. В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте. — М.: Академия, 2002. — 232 с.
4. Степанов В. Г. Мозг и эффективное развитие детей и взрослых. Возраст, обучение, творчество, профориентация.-М.: Академический проект, 2013.-315 с.